

**TƏLƏBƏLƏRİN İSTEHSALAT (PEDAQOJİ) TƏCRÜBƏSİ MƏSƏLƏLƏRİ
ВОПРОСЫ СТУДЕНЧЕСКОЙ ПРОИЗВОДСТВЕННОЙ
(ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ) ПРАКТИКИ
ISSUES OF STUDENT INDUSTRIAL (EDUCATIONAL) PRACTICE**

UOT 37.0

Leyla Fuad qızı Babayeva
*fəlsəfə doktoru proqramı üzrə dissertant
Gəncə Dövlət Universiteti*

**İSTEHSALAT (PEDAQOJİ) TƏCRÜBƏSİ ZAMANI TƏLƏBƏLƏRDƏ PEDAQOJİ
TOLERANTLIĞIN FORMALAŞDIRILMASI**

Лейла Фуад гызы Бабаева
*диссертант по программе доктора философии
Гянджинский Государственный Университет*

**ФОРМИРОВАНИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ТОЛЕРАНТНОСТИ У СТУДЕНТОВ
В ПРОЦЕССЕ ПРОИЗВОДСТВЕННОЙ (ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ) ПРАКТИКИ**

Leyla Fuad Babayeva
*doctorial student in the program of doctor of philosophy
Ganja State University*

**FORMATION OF PEDAGOGICAL TOLERANCE AMONG STUDENTS IN THE
PROCESS OF PRODUCTION (PEDAGOGICAL) PRACTICE**

Xülasə. Pedaqoji təcrübə zamanı məktəbin hər bir müəllimi də yaradıcı və tolerant olmalı, şəxsiyyətlərə münasibətlərin ümumi tələblərini yerinə yetirməli, müəllim-tələbə münasibətlərində səbir, hövsələ, təmkin, dözümlü nümayiş etdirməli, yersiz özündən çıxmamalı, təcrübəçi tələbələrə nümunə göstərməlidirlər.

Məqalədə İstehsalat (pedaqoji) təcrübəsi zamanı tələbələrdə pedaqoji tolerantlığın formalaşdırılması probleminə bəhs edilir.

Açar sözlər: *istehsalat (pedaqoji) təcrübəsi, tolerantlıq, intolerantlıq, pedaqoji tolerantlıq, pedaqoji tolerantlığın formalaşdırılması, tələbələr*

Резюме. На протяжении педагогической практики каждый школьный учитель должен быть творческим и терпимым, выполнять общие требования межличностных отношений, проявлять терпение, сдержанность, выдержку в отношениях учитель-ученик, не выходить из себя без надобности, быть образцом для студентов-практикантов.

В статье говорится о проблеме формирования педагогической толерантности у студентов в процессе производственной (педагогической) практики.

Ключевые слова: *производственная (педагогическая) практика, толерантность, intolerance, педагогическая толерантность, формирование педагогической толерантности, студенты*

Summary. Throughout the teaching practice, each school teacher must be creative and tolerant, must fulfill the general requirements of interpersonal relationships, show patience, encouragement, restraint, restraint in the teacher-student relationship, not lose his temper unnecessarily, an example for trainees.

The article deals with the problem of the formation of pedagogical tolerance among students in the process of production (pedagogical) practice.

Key words: *industrial (pedagogical) practice, tolerance, intolerance, pedagogical tolerance, formation of pedagogical tolerance, students*

Tələbələr ali məktəblərin pedaqoji fakültələrində təhsil alarkən mühazirələrdə və seminar məşğələlərində pedaqoji tolerantlıqla bağlı nəzəri məsələlərlə tanış olmaqla, müəllimin öyüdnəsihətlərinə, məsləhətlərinə qulaq asaraq, özü üçün nəticə çıxarmaqla yanaşı, istehsalat (pedaqoji) təcrübəsi dövründə jurnal götürüb sinfə daxil olur, şagirdlərlə ünsiyyətə girir, qarşılıqlı münasibətlər zamanı oxuyub-əşitdiklərini yada salaraq pedaqoji tolerantlıq nümayiş etdirməyə çalışırlar.

Onlar dərs keçməklə bərabər şagirdlər üzərində müşahidələr aparır, pedaqoji-psixoloji xasiyyətnamələr hazırlayır, təhkim olunduqları sinfin şagirdləri ilə dərsdənkənar tədbirlər həyata keçirirlər. Bu mərhələlərin hər biri onlardan təlim və tərbiyələri ilə məşğul olduqları şagirdlərlə pedaqoji etikanın tələblərini gözləməyi, müəllim-şagird münasibətlərini düzgün qurmağı tələbata çevirir. Buna nail olmaq üçün təcrübəçi tələbələr dözümlü, hövsələ, təmkin, səbir nümayiş etdirməli, başqa sözlə, tolerant olmalıdırlar. Hətta intolerant xarakterli məktəblilərə münasibətdə də tələbə yersiz əsəbiləşməməli, onların üzərinə qışqırmamalı, kobud hərəkətlərə yol verməməlidir.

Diplom alıb müəllimlik fəaliyyətinə başlamazdan əvvəl istehsalat (pedaqoji) təcrübəsi keçməyə başlayan tələbə dərs deməyə, məktəblilərlə qarşılıqlı münasibətləri və dəyərli ünsiyyət tərzini, sinifdən xaric tədbirlərin təşkili qaydalarını öyrənir. Tələbə sevib seçdiyi peşənin və ixtisasın faydalılığını və gözəlliyini görür, uşaqları sevir, onlarla iş aparmağa marağı artır. Nəticədə sonralar müəllim işləyərkən daha inamlı olur, bütün bunlar onun səmərəli pedaqoji fəaliyyət göstərməsi üçün zəmin yaradır.

Gələcək müəllimlər praktik peşə vərdişlərinə də istehsalat təcrübəsi dövründə yiyələnməyə başlayırlar. Odur ki, tələbələrin istehsalat (pedaqoji) təcrübəsində olmaları son dərəcə zəruridir.

Ali məktəbdə yalnız nəzəri biliklərlə silahlanmaq pedaqoji kadrların lazımcına hazırlanmasına tam şəkildə deyil, yalnız qismən, müəyyən qədər kömək göstərir. Pedaqoji təcrübəsi tələbələrdən ötrü sınaq meydanı, özünü tədqiq etmə imkanındır.

İstehsalat təcrübəsində gələcək müəllimlər şagirdlərlə sinifdən xaric tədbirlərin təşkilində öz imkanlarını yoxlayır, təlimdənkənar işin forma-

larından, metod və vasitələrindən faydalanır, zəruri bacarıq və vərdişlərə malik olurlar. Bu imkandan maksimum bəhrələnmək mümkündür.

Pedaqoji ali məktəblərdə, ali təhsil müəssisələrinin pedaqoji fakültələrində təhsil alan tələbə-gənclərin istehsalat təcrübəsinə fikir verilməsi, eyni zamanda istehsalat təcrübəsinə ayrılan saatların artırılması mühüm tələbata çevirir.

Pedaqoji təcrübə zamanı məktəbin hər bir müəllimi də yaradıcı və tolerant olmalı, şəxsiyyətlərarası münasibətlərin ümumi tələblərini yerinə yetirməli, müəllim-tələbə münasibətlərində səbir, hövsələ, təmkin, dözümlü nümayiş etdirməli, yersiz özündən çıxmamalı, təcrübəçi tələbələrə nümunə göstərməlidirlər.

Azərbaycan Respublika Təhsil nazirinin 19 sentyabr 2008-ci il tarixli 221 nömrəli əmri ilə "Ali və orta ixtisas təhsili müəssisələri tələbələrinin ixtisas üzrə təcrübəsinin keçirilməsi haqqında Əsasnamə" [1] təsdiq edilmişdir.

"Əsasnamə"nin ikinci bölməsində ixtisas təcrübəsinin növləri və vəzifələri öz əksini tapmışdır. İxtisas təcrübəsinin iki növünə diqqət yetirilir: 1) tədris təcrübəsi; 2) istehsalat (pedaqoji) təcrübəsi, o cümlədən diplomqabağı təcrübə.

Mütəxəssis hazırlığının xüsusiyyətlərinə əsasən *tədris təcrübəsini* dövlət təhsil standartları nəzərə alınmaqla təhsil müəssisələri müəyyənləşdirir. İstehsalat (pedaqoji) təcrübəsi, adətən peşə hazırlığı və diplomqabağı təcrübəni, magistratura səviyyəsində isə elmi-tədqiqat və elmi-pedaqoji mərhələləri əhatə edir.

"Əsasnamə"nin tələbinə görə, ixtisas təcrübəsinin başlıca vəzifələrini aşağıdakı şəkildə müəyyənləşdirmək mümkündür:

- tələbənin ali təhsil müəssisəsində qazandığı nəzəri bilik və məlumatları möhkəmləndirmək və əmək fəaliyyətinə başlayarkən onlardan faydalanmaq;

- ixtisasın profilinə və xüsusiyyətinə əsasən, tələbə gəncləri yeni texnologiyalarla, iş metodları ilə, elmi araşdırmalar və s. tanış etmək;

- tələbələrdə mütəşəkkillik, təşkilatçılıq, müstəqillik və kommunikativ vərdişlər, işgüzarlıq formalaşdırmaq;

- təhsilalanların informasiya kommunikasiya texnologiyaları və kompüter texnologiyaları üzrə biliklərini təkmilləşdirmək;

- pedaqoji ixtisasları seçən tələbələrdə pedaqoji peşəyə meyl və marağı artırmaq, təlim-

tərbiyə işlərini səmərəli şəkildə həyata keçirmək bacarığının inkişafına nail olmaq və s.

Bu vəzifələrin həyata keçirilməsi müəllimlərdən, eyni zamanda təcrübəçi tələbələrdən peşəkarlıq, səriştəlilik göstərmək tələb edir. Nəticənin əldə olunması üçün hökmən pedaqoji əməkdaşlıq lazımdır. Pedaqoji əməkdaşlıq isə, istər istehsalat (pedaqoji) təcrübəsinin keçirildiyi məktəb müəllimlərindən, istər ali təhsil müəssisələrinin istehsalat təcrübəsində iştirak edən müəllimlərindən və tələbələrindən pedaqoji baxımdan tolerantlıq nümayiş etdirməsini tələb edir.

Tədris təcrübəsi ali məktəbin özünün bu və ya digər struktur bölmələrində (elmi-tədqiqat laboratoriyalarında və s.) təşkil edilir.

İstehsalat (pedaqoji) təcrübəsi isə ümumtəhsil məktəblərində, kolleclərdə, uşaq bağçalarında və s. aparılır.

Tədqiqatımızda *istehsalat (pedaqoji)* təcrübəsinin üzərində dayanırıq.

İstehsalat (pedaqoji) təcrübəsi dövründə şagirdlərlə həm təlim, həm də tərbiyə işlərinin təşkili diqqət mərkəzində dayanır.

Tərbiyə işləri istər təlim, istərsə də sinifdən xaric vaxtlarda həyata keçirilir.

Təcrübəçi tələbə öz fəaliyyətində yaradıcı olmalıdır.

İstehsalat (pedaqoji) təcrübəsi ali məktəblərlə ümumtəhsil məktəbləri, uşaq bağçaları arasında ikitərəfli müqavilələr imzalanır və həmin müqaviləyə əsasən tədbir [istehsalat (pedaqoji) təcrübəsi] həyata keçirilir.

“Ali və orta ixtisas təhsili müəssisələri tələbələrini ixtisas üzrə təcrübəsinin keçirilməsi haqqında Əsasnamə”nin 3-cü maddəsinin ayrı-ayrı bəndlərində deyilir: “3.3. İstehsalat (pedaqoji) təcrübəsinin təşkili və keçirilməsi üçün tərəflərin aşağıdakı vəzifə və öhdəlikləri vardır:

3.3.1. Ali (orta ixtisas) təhsil müəssisəsi:

- hər təqvim ilinə müəssisələrlə müqavilə bağlayır, istehsalat (pedaqoji) təcrübəsinin proqram və qrafikini onlarla razılaşdırır;

- təcrübə bazasının profilini nəzərə almaqla, ixtisası uyğun gələn və kifayət qədər iş təcrübəsi olan professor-müəllim heyəti sırasından təcrübə rəhbəri təyin edir;

- təcrübə keçirilən müəssisəni, eləcə də tələbələri müvafiq proqramlarla təmin edir;

- təcrübənin müəyyən olunmuş müddətdə keçirilməsinə və məzmununa nəzarət edir;

- zəruri hallarda təcrübəyə göndərilən tələbələrin tibbi müayinədən keçməsinə təşkil edir.

3.3.2. İstehsalat müəssisələri:

- tələbələrin təcrübəsinə təşkil edir və keçirir;

- kifayət qədər təcrübəsi olan işçilər arasından təcrübə rəhbərini təyin edir;

- tələbələrə təcrübə proqramı əsasında təcrübə yerlərini müəyyən edir;

- tələbələrin texniki sənədlərdən və ədəbiyyatdan, kompüter və çoxaldıcı texnikadan istifadəsinə imkan yaradır;

- tələbələri əmək mühafizəsi və təhlükəsizlik, müəssisənin daxili nizam-intizam qaydaları üzrə müvafiq təlimatlarla təmin edir;

- təcrübə keçən tələbələri qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla, vakan-siya olduqda, müvafiq vəzifələrə təyin edə bilər;

- təcrübə müddətində istehsalat müəssisəsinin təqsiri üzündən baş verə biləcək bədbəxt hadisələrə cavabdehlik daşıyır” [1].

Təcrübə rəhbərləri kimi həm ali məktəbin, həm də ümumtəhsil məktəbinin (uşaq bağçasının) müəllimləri fəaliyyət göstərə bilərlər.

Ali məktəbin təyin etdiyi istehsalat (pedaqoji) təcrübəsi rəhbəri:

- ümumtəhsil məktəbinin müəyyənləşdir-diyi rəhbərlə bir yerdə təcrübənin həyata keçirilməsi ilə bağlı işçi proqramını tərtib edir;

- təcrübəçi tələbələrin əmək mühafizəsi və təhlükəsizlik texnikası qaydalarına əməl etmələrinə məsuliyyət daşıyır;

- gələcəyin müəllimlər üçün fərdi tapşırıqların, təcrübə ilə bağlı mövzuların müəyyən edilməsində və onların siniflərə təhkim olunmasında iştirak edir;

- tələbələrə fərdi tapşırıqların yerinə yetirilməsində metodik yardım göstərir və onlara buraxılış işi üçün lazım olan materialların toplanmasında öz köməyini göstərir;

- təcrübə proqramının həyata keçirilməsi ilə bağlı hesabatın hazırlanmasında tələbələrə metodik istiqamət verir;

- ali məktəblər istehsal (pedaqoji) təcrübəsi proqramının reallaşmasına dair nəticələri müəyyənləşdirilmiş formada qiymətləndirir və s.

İstehsalat (pedaqoji) təcrübəsi dövründə şagirdlərin asudə vaxtlarında onlarla keçirilən tədbirlər yalnız tərbiyəvi deyil, eyni zamanda

təhsilləndirici və inkişafetdirici vəzifələri özündə ehtiva edir.

Yaxşı haldır ki, istehsalat (pedaqoji) təcrübəsi dövründə tələbələr sinif rəhbərinin müavini vəzifəsini yerinə yetirirlər.

İstehsalat (pedaqoji) təcrübəsi sistemli halda, kursdan-kursa mürəkkəbləşdirilərək keçilir. Bu tipli təcrübə tələbələr bu və ya digər fənnin tədrisi metodikası, pedaqogika və psixologiya kursları üzrə mövzuları mənimsədikdən sonra təşkil edilir.

Səriştəli müəllim kadrların hazırlanmasında İstehsalat (pedaqoji) təcrübəyə verilən qiyməti, onun əhəmiyyətli dəyərini onda görmək olar ki, hər hansı tələbə istehsalat (pedaqoji) təcrübəsində iştirak etməzsə, müəyyən cəzalandırma həyata keçirilir. Belə tələbələr üzrlü səbəb olduqda - kursda saxlanıla, üzrsüz səbəb olduqda və ya qeyri-müvəffəq qiymət aldıqda ali məktəbdən xaric oluna da bilirlər.

Bildiyimiz kimi, istehsalat (pedaqoji) təcrübəsi zamanı ali təhsil müəssisələrinin pedaqojiyönlü fakültələrin tələbələri şagirdlərlə sinifdən xaric tədbirlərə cəlb olunurlar. Bu tədbirlər təşkil edilərkən pedaqoji kollektivlərin üzvləri, müəllimlər şagirdlərlə əxlaqi mövzularda söhbətlər edirlər.

Söhbət çox mühüm sinifdən xaric iş formasıdır. Təcrübəçi tələbələr apardıqları əxlaqi söhbətlərin icmallarını hazırlayır, istehsalat (pedaqoji) təcrübəsi sona yetərkən onlardan birinin mətnini nümunə olaraq təcrübə rəhbərinə verirlər.

Tələbənin istehsalat (pedaqoji) təcrübəsi keçdiyi zamandakı fəaliyyətini qiymətləndirərkən əxlaqi söhbətin mətni başlıca göstəricilərdən biri sayılır.

Bundan başqa, istehsalat (pedaqoji) təcrübəsinin sonunda, tələbələrin hər biri keçirdiyi tərbiyəvi tədbirin planını da təcrübə rəhbərinə təqdim edir.

İstehsalat (pedaqoji) təcrübəsi filologiya ixtisası üzrədirsə, həmin tədbir şair, yazıçı, rəssam, memar, 2020-ci il Vətən müharibəsi və əmək qəhrəmanı, qazi və b. ilə məktəblilərin görüşü; disput, müzakirə, yarış, müsabiqə, viktorina, oyun, tələbə konfransı, tematik axşam və s. olması mümkündür.

Təcrübəçi tələbələrin məktəblilərlə sinifdən xaric tədbirlərin təşkilini istiqamətləndirmək, həmin fəaliyyətə rəhbərliyi həyata keçir-

mək pedaqogika üzrə metodistin əsas vəzifələrindən biridir. Pedaqogika üzrə metodist məktəblilərin fərdi keyfiyyətlərinə bələd olmaqla tələbələrə öz köməyini göstərir. Onların fərdi keyfiyyətləri öyrənmək isə, şagirdlərin təlim və sinifdən xaric fəaliyyətinin səmərəli təşkilinə imkan verir.

Sinifdən xaric işin bu və ya digər növü üzrə tədbirin uğurlu və səmərəli nəticələndiyini gördükdə tələbə ruhlanır. O, şagirdlərə sevinc gətirdiyi, onların asudə vaxtlarının məzmunlu və şən təşkil olunduğunu gördükdə çox sevinir.

İstehsalat (pedaqoji) təcrübəsi zamanı şagirdlər arasında sinifdən xaric işlərin aparılması ilə bağlı vəzifələr psixologiya üzrə metodistin (psixologiya müəlliminin) vəzifələrinə də daxildir.

Psixologiya üzrə metodist tələbələrin dərslərində iştirak edir, eyni zamanda həyata keçirilən sinifdən kənar tədbirlərin təşkilinə öz köməyini göstərir. Psixologiya ilə əlaqədar tapşırıqlar təlimlə də, sinifdən xaric tədbirlərlə də bağlı verilir.

Şagirdlərin yaş, cinsi və fərdi xüsusiyyətləri, temperament tipləri onların sinifdən xaric fəaliyyəti dövründə də öyrənilir və hesaba alınır.

Psixologiya üzrə metodist təkcə sinifdən xaric tədbirlərdə iştirak etmir, eyni zamanda həmin tədbirlərin həyata keçirilməsinə və son nəticədə təhlilinə kömək edir.

İstehsalat (pedaqoji) təcrübəsi ali təhsil müəssisələrində təhsil alan tələbələrin gələcək pedaqoji kadrlar kimi hazırlanması sistemində əhəmiyyətli yer tutur.

Tələbələr istehsalat (pedaqoji) təcrübəsinin təşkili ilə bağlı ciddi hazırlıq işləri görülməlidir. İstehsalat (pedaqoji) təcrübəsinin keçirilməsi ümumtəhsil məktəbləri qabaqcadan müəyyənləşdirilir və onlarla müqavilələr bağlanılır. Bundan sonra ali məktəbin rektoru istehsalat (pedaqoji) təcrübəsinin keçirilməsi ilə bağlı əmr imzalayır.

Ali təhsil müəssisəsində istehsalat (pedaqoji) təcrübəsinin başlanmasına və yekununa həsr olunmuş konfranslar keçirilir. Birinci konfransda istehsalat (pedaqoji) təcrübəsinin vəzifələri, həmin təcrübənin gələcək müəllimlər üçün faydası, təlim prosesində və sinifdən xaric tədbirlər zamanı təcrübəçi tələbələrin görəcəyi işlər, ümumtəhsil məktəbinin daxili nizam-intizam qaydalarını yerinə yetirməyin zəruriliyi,

təcrübənin sonunda hansı sənədləri hazırlayacaqları, tələbələrin bir sinif rəhbəri və şagirdlərlə sinifdən xaric tədbirlərin təşkilatçısı kimi vəzifələri, sənədləşdirmə qaydaları, təcrübə rəhbərlərinin tapşırıqlarını yerinə yetirməyin vacibliyi və s. haqqında məlumat verilir.

Tələbələr istehsalat (pedaqoji) təcrübəsi keçməyə gələrkən, hər şeydən əvvəl tədris müəssisəsi və onun daxili nizam-intizam qaydaları ilə tanış olur, ayrı-ayrı siniflərə təhkim olunurlar. İstehsalat (pedaqoji) təcrübəsinin birinci günlərindən məktəblilərin, sinif kollektivinin xarakteristikasını, dərslər və sinifdən xaric işlərin psixoloji xarakteristikasını tərtib edir, müşahidəçi kimi dərslərdə olurlar. Bütün bunlarla yanaşı, dərslər deyir, sınaq dərsləri aparır, tələbə yoldaşlarının dərslərinin müzakirəsində və təhlilində iştirak edirlər. Şagirdlərlə sinifdən xaric tədbirlər keçirir, valideyn iclaslarında iştirak edirlər.

İstehsalat (pedaqoji) təcrübəsi tamamlananda onun yekununa həsr edilən konfrans təşkil edilir. Burada bütün görülmüş işlər barədə məlumat verilir. Müsbət təcrübədən danışılır, istehsalat (pedaqoji) təcrübəsinin gələcəkdə yaxşılaşdırılması ilə bağlı təkliflər irəli sürülür.

İstehsalat (pedaqoji) təcrübəsinin səmərəliliyi onun nəzəri baxımdan əsaslandırılmış olmasından, tələbələrdən və şagirdlərdən ötrü təhsilləndirici, tərbiyəedici və inkişafetdirici xarakterə malik olmasından son dərəcədə asılıdır. Bu vaxt tələbələrin yiyələndikləri biliklər təkmilləşir. Onlar şagirdlər arasında tərbiyələndirici tədbirlər təşkil etməklə öz davranışlarına, hərəkətlərinə, rəftar və ünsiyyət tərzlərinə də fikir verirlər.

Eyni zamanda tələbələrin məqsədyönlü, sistemli sinifdən xaric tədbirləri sayəsində şagirdlərin tərbiyəlilik səviyyələri yüksəlir, təlim xarakterli işlər nəticəsində dünyagörüşləri formalaşır.

Sinifdən xaric iş məktəblilərin həyatında mühüm rol oynayır. Bu, təbiidir. Tələbələrin ictimai fəallığı, müstəqilliyi, özfəaliyyəti, istedad və qabiliyyətlərinin inkişafı həmin vaxtın necə keçməsindən, onun səmərəliliyindən çox asılıdır.

İstehsalat (pedaqoji) təcrübəsi tələbə gənclərin peşə hazırlığında da əhəmiyyətlidir. Ali təhsil müəssisələrində nəzəriyyə və təcrübə təliminin başlıca prinsiplərindən biri olmaqla təhsil-

alanların müəllim kadrları hazırlığının mürəkkəb dialektikasını özündə birləşdirir.

Pedaqoji biliklərə yiyələnmədən pedaqoji prosesi başa düşmək və onu idarə etmək qeyri-mümkündür. Həm də həyati faktlara istinad etmədən, tədris müəssisəsinin real gerçəkliyini təhlil etmədən təlim və tərbiyə nəzəriyyəsini dərindən və şüurlu şəkildə mənimsəmək olmur.

İstehsalat (pedaqoji) təcrübəsi müddətində tələbələr təlim-tərbiyə prosesini, müəllim və şagirdlərin qarşılıqlı fəaliyyətini müşahidə edir, onların qarşılıqlı fəaliyyətinin mənasını və məntiqini başa düşür. Nəzəriyyəni dərindən anlamaq nəticəsində pedaqoji proses üzərində müşahidənin aktiv pedaqoji fəaliyyətlə uzlaşdırılması istehsalat (pedaqoji) təcrübəsinin mühüm məsələlərindəndir.

Sinifdən xaric tədbirlərin təşkili vaxtı tələbələr müxtəlif sinif şagirdləri ilə qarşılıqlı münasibətləri düzgün qurmağı bacarmalıdırlar. Düzgün münasibətlər də pedaqoji ünsiyyətlə sıx bağlı olan bir məsələdir. Odur ki, tələbə daim aşağıdakı suallara cavab axtarır: nədən və necə başlamalı? Hansı ünsiyyət tərzini seçməli, nəzakətli, xeyirxah və səmimi münasibətləri necə qurmalı?

Pedaqoji ustalığa, nəzəri və metodik hazırlığa, pedaqoji tolerantlığa malik müəllim bu kimi suallara asanlıqla cavab tapır, uğurlu fəaliyyət göstərir. Pedaqoji sahəyə hələ yeni qədəm qoyan tələbələr, bir də intolerant tələbələr bəzən çətinliklərin öhdəsindən gələ bilmirlər.

Şagirdlər fərdi və psixoloji xüsusiyyətlərinə görə bir-birindən seçilirlər. Hər bir məktəbliyə münasibətdə konkret yanaşma tərzini tələb olunur. İntolerantlıq nümayiş etdirmək yolverilməzdir. Pedaqoji prosesin səmərəliliyinə nail olmaq üçün şərait də nəzərə alınmalıdır.

İstehsalat (pedaqoji) təcrübəsi keçən tələbələrin fəaliyyəti müəllimin fəaliyyətindən fərqlidir. Müəllim, demək olar ki, hər gün şagirdlər arasındadır. Onun bütün fəaliyyəti, pedaqoji prosesin məqsəd və vəzifələri şagird şəxsiyyətinin formalaşmasına istiqamətlənir. Tələbənin fəaliyyətinin məqsəd və vəzifələri, hər şeydən əvvəl öz şəxsiyyətini formalaşdırmağa, vahid, mürəkkəb təlim-tərbiyə prosesini qurmaq bacarığına yiyələnməyə yönəlir.

İstehsalat (pedaqoji) təcrübəsi zamanı orta məktəb müəllimləri və rəhbərlərinin, təcrübə

rəhbərlərinin, metodistlərin rəhbərliyi ilə tələbələrə pedaqoji bacarıqlar sistemi təşəkkür tapır.

Tələbələr istehsalat (pedaqoji) təcrübəsi keçdikləri müddətdə məktəb pedaqoji kollektivinin tam hüquqlu üzvləri hesab edilirlər. Odur ki, onlar möhkəm yadda saxlamalıdırlar ki, şagird şəxsiyyəti, şagird kollektivi heç də yalnız bir müəllimin deyil, bütün pedaqoji kollektivin fəal təsiri ilə formalaşır.

Təcrübəçi tələbənin hər biri ümumtəhsil məktəbinin, sinfin qarşısında dayanan məqsəd və vəzifələrin həyata keçirilməsinə yaxından kömək göstərməlidir. İstehsalat (pedaqoji) təcrübəsi dövründə tələbələr ümumtəhsil məktəbinin, pedaqoji kollektivin və şagirdlərin qayğıları ilə maraqlanmalı, ilk günlərdən məktəbdə, pedaqoji kollektivdə öz yerini tapmalıdır. Bəzən isə, tələbə, necə deyirlər, gününü keçirmək, istehsalat (pedaqoji) təcrübəsinin müddətini bir növ başa vurmaq məqsədilə məktəbə gəlir. Belə tələbələr bir sıra hallarda pedaqoji əməkdaşlığı təmin edər, pedaqoji tolerantlıq nümayiş etdirər bilmirlər. Halbuki tələbə pedaqoji kollektivin ənənələrinə hörmətlə yanaşmalı, özünü müəllim kimi aparmalı, tolerant olmalı, şagirdləri sevməli, onların hörmət və məhəbbətini qazanmalıdır.

Ümumtəhsil məktəbində təcrübəçi tələbələr öz peşə-pedaqoji bacarıqlarını, təşkilatçılıq qabiliyyətlərini həyata keçirməkdən ötrü lazımı imkanlar yaranır.

İstehsalat (pedaqoji) təcrübəsinin təşkilinə bir sıra tələblər verilir. Onların sırasında pedaqoji rəhbərliyin tələbələrin yüksək fəallığı və müstəqilliyi ilə uzlaşdırılmasını mühüm məsələ kimi dəyərləndirmək mümkündür. Sinifdən xaric işin məzmununu və həcmi tələbə özü müəyyən edir. Tələbənin müstəqillik və fəallığının səviyyəsi bunda meydana çıxır.

İstehsalat (pedaqoji) təcrübəsinin təşkilinə, adətən aşağıdakı tələblər verilir: 1. İstehsalat (pedaqoji) təcrübəsinin fasiləsizliyi;

2. İstehsalat (pedaqoji) təcrübəsinin kompleks xarakterə malik olması;

3. İstehsalat (pedaqoji) təcrübəsinə başlayan zaman pedaqoji işinin xüsusiyyətlərinin, məqsəd və vəzifələrinin aydın başa düşülməsi;

4. İstehsalat (pedaqoji) təcrübəsinin planlaşdırılmasının perspektivliyi;

5. İstehsalat (pedaqoji) təcrübəsi dövründə tələbələrin müəllim-şagird münasibətlərini düz-

gün qurmaları, pedaqoji tolerantlıq nümayiş etdirməli, pedaqoji əməkdaşlı təmin etməsi.

Tələbələr məktəblilərlə, şagird özünüidarə orqanları, uşaq birliyi, gənclər təşkilatı və valideynlərlə sıx əlaqə saxlayır, ümumməktəb tərbiyəvi iş planının həyata keçirilməsində iştirak edir, məktəb ənənələrini, əmək intizamını gözləyir, şagirdlərə qayğı ilə yanaşır, eyni zamanda tələbkarlıq nümayiş etdirirlər. Həm də pedaqoji kollektivin üzvü kimi pedaqoji şuranın fəaliyyətinə, metodbirləşmələrin işinə, seminarlara qoşulur, təcrübəli müəllimlərin iş təcrübəsini öyrənirlər.

İstehsalat (pedaqoji) təcrübəsi zamanı tələbənin pedaqoji fəaliyyətə məsuliyyəti və yaradıcı münasibətin, mənəvi inam və əqidəliliyinin, vətəndaşlıq məsuliyyətinin və borcunun, pedaqoji peşəyə daxili yönəlmənin inkişafından ötrü mühüm şərait yaranır. Gələcək müəllimin özünü-təhsili və özünü-tərbiyəsi, əlverişli peşə hazırlığı üçün geniş imkanlar açılır.

İstehsalat (pedaqoji) təcrübəsinin təşkilinin səmərəli formalarına, onun təşkilinə ayrılan saatlara fikir verilməlidir.

Bəzən istehsalat (pedaqoji) təcrübəsində olan tələbələr müəyyən çətinliklərlə üzləşirlər. Bu çətinliklər tələbələrə ruhdan salmamalıdır. Bu sahədə müəllimlər onlara dəstək durmalıdırlar.

Gənc müəllimlərin rastlaşdıqları çətinlikləri araşdıran dos. C.Q. Alıyev topladığı materialların psixoloji təhlilini aparmışdır. Onun fikrincə: “Pedaqoji çətinlik dedikdə, pedaqoji fəaliyyətin əsas xüsusiyyətləri və ona verilən sosial-psixoloji tələblərə və pedaqoji əməyin xarakteri ilə bağlı olaraq qarşıya çıxan və fəaliyyətin optimallığı naminə həll edilməsi zəruri olan çətinliklə və maneələr nəzərdə tutulur” [2, s. 11].

C.Q. Alıyev səciyyəvi sayıla bilinən aşağıdakı çətinlikləri meydana çıxarmışdır:

1. Təlim prosesi ilə bağlı çətinliklər;
2. Tərbiyə prosesi ilə bağlı çətinliklər;
3. İxtisasla bağlı peşə keyfiyyətlərinə yiyələnməklə əlaqədar olan çətinliklər;
4. Pedaqoji ünsiyyətlə bağlı çətinliklər;
5. Şəxsiyyətlərarası (əməkdaşlararası) münasibətlərlə bağlı çətinliklər;
6. Düşdüyü yeri, şərait, davranış və rəftar normalarına uyğunlaşmaqla bağlı çətinliklər;
7. Maddi – məişət şəraitinin törətdiyi çətinliklər;
8. Psixoloji adaptasiya ilə bağlı çətinliklər;

9. Məktəbdə idarəetmə amilləri ilə bağlı çətinliklər;

10. Fərdi – psixoloji xüsusiyyətlərlə bağlı çətinliklər;

11. Özünütərbiyə və özünütəkmilləşdirmə ilə bağlı çətinliklər;

12. Rəhbərlik və idarəetmə, nəzarət və özünənəzarətlə bağlı çətinliklər;

13. Peşəyə münasibətlə bağlı çətinliklər” [2, s. 15].

C.Q. Aliyev həmin çətinliklərin mənfi nəticələri üzərində dayanaraq göstərir ki, mənfi nəticələr müəllimlərin özləri ilə yanaşı, eyni zamanda müxtəlif istiqamətlərdə fəaliyyətə, digərlərinə (məktəblilərə, məktəb kollektivinə, ailə və yaxın adamlara) təsir edir.

C.Q. Aliyevin tədqiqatına ona görə müraciət etdik ki, hazırda ümumtəhsil məktəblərində istehsalat (pedaqoji) təcrübəsi keçən tələbələr az sonra ali məktəbi bitirib dərslər deyəcək, şagirdlərlə qarşılıqlı münasibətlərdə olacaqlar. Bu zaman, çox güman ki, onların uğurları ilə bərabər uğursuzluqları da ola bilər. Birinci dəfə həmin çətinliklərlə ali məktəbdə təhsil aldıkları zaman istehsalat (pedaqoji) təcrübəsi keçərkən qarşılaşırlar. Odur ki, bu kimi halları nəzərə alaraq, pedaqoq və psixoloqlar, metodistlər tələbələrdə inam, peşə səriştəsi, pedaqoji tolerantlıq yaratmalı, uğursuzluqlarının səbəblərini aşkara çıxarıb onların aradan qaldırılmasında tələbələrə öz köməklərini göstərməlidirlər.

Eksperimental qrupların tələbələri istehsalat (pedaqoji) təcrübəsi zamanı şagirdlərlə sinifdən xaric tədbirləri planlaşdırarkən aşağıdakı məsələləri diqqət mərkəzində saxlamalıdırlar:

- ümumtəhsil məktəbinin təlim prosesinə, sinifdən xaric və məktəbdənkənar işə münasibəti, həmin məktəbin və təhkim olunduğu sinfin iş planlarını diqqətlə nəzərdən keçirərək, həm onların tərtibi qaydalarına, həm də hazırlanması səviyyəsinə fikir verməlidirlər.

Bir sıra hallarda siniflərin iş planları yalnız tələb olunduğuna görə necə gəldi hazırlanır. Bəzən sinif rəhbərləri iş planlarını (müxtəlif siniflərə rəhbərlik etdiklərinə baxmayaraq) bir-birindən köçürürlər. Ona görə də tələbələrlə yanaşı pedaqogika və psixologiya üzrə metodistlər də sinifdən xaric və məktəbdənkənar tədbirləri

əhatə edən iş planları ilə tanış olaraq, öz məsləhətlərini bildirməlidirlər;

- ümumtəhsil məktəblərin ictimai təşkilatlarının, şagird təşkilatlarının iş planlarına da baxılmalıdır. Eyni zamanda şagird özünüidarə orqanlarının, onların ayrı-ayrı komissiyalarının fəaliyyətləri nəzərdən keçirilməlidir. Təcrübəçi tələbələr şagird təşkilatlarının fəaliyyətinə öz köməyini göstərməli, birgə əməkdaşlıq şəraitində məktəb üzrə hər hansı tədbiri təşkil etməlidirlər;

- təcrübəçi tələbələr ayrı-ayrı siniflər və məktəb üzrə sinifdən xaric tədbirləri həyata keçirməklə həmin işin metodikasına, şagirdlərlə işləmək təcrübəsinə sahib olmalıdırlar;

- təcrübəçi tələbələr sinifdən xaric və məktəbdənkənar tədbirlərin gedişində təhsilalanların yaş, fərdi və cinsi xüsusiyyətlərinə dair pedaqogika və psixologiya fənləri üzrə mühazirələrdə və seminar məşğələlərində yiyələndikləri nəzəri bilikləri yada salıb, onlardan faydalanmalıdırlar. Nəticədə bu qənaətə gələcəklər ki, K.D. Uşskinin söylədiyi kimi, *uşağı tərbiyə etmək üçün onu hərtərəfli öyrənmək lazımdır* [3];

- tələbələr müəllim-şagird, şagird-şagird, müəllim-valideyn, valideyn-uşaq münasibətlərinin xüsusiyyətlərinə də bələd olmalı, təhlillər aparmalı, gələcəyin müəllim kimi müvafiq nəticə çıxarmalıdırlar;

- qabaqcıl müəllimlərin sinifdən xaric və məktəbdənkənar tədbirlərlə əlaqədar nümunəvi təcrübəsinə yiyələnməlidirlər və s.

Deyilənlərdən görünür ki, istehsalat (pedaqoji) təcrübəsi zamanı tələbələrdə pedaqoji tolerantlığın formalaşdırılmasının imkan və yollarını aydın təsəvvür etmək səmərəli göstəricilərlə müşayiət olunur.

Problemin aktuallığı. İstehsalat (pedaqoji) təcrübə dövründə pedaqoji tolerantlığın formalaşdırılması yeni pedaqoji təfəkkür şəraitində aktuallıq daşıyır.

Problemin elmi yeniliyi. İstehsalat (pedaqoji) təcrübə dövründə pedaqoji tolerantlığın formalaşdırılması kimi mühüm bir problem diqqət mərkəzinə gətirilir.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Məqalə doktorant və dissertantlar, magistrantlar və magistrələr, gənc müəllimlər üçün faydalı olacaqdır.

Ədəbiyyat:

1. Ali və orta ixtisas təhsili müəssisələri tələbələrinin ixtisas üzrə təcrübəsinin keçirilməsi haqqında Əsasnamə”
2. Aliyev C.Q. Gənc müəllimlərin pədaqoji fəaliyyət prosesində qarşılaşdıqları çətinliklərin psixoloji təhlili: Psixol.elm.nam. ... dis. avtoşef., -Bakı, -1998, -24 s
3. Uşinski K.D. Seçilmiş pədaqoji əsərləri. -Bakı: Azərnəşr, -1953, -315 s.

E-mail: l.babayeva16@gmail.com

Rəyçilər: *ped. elm.dok., prof. A.N. Abbasov,*
ped.ü.fəls.dok. L.A. Məmmədli

Redaksiyaya daxil olub: 12.09.2022.